

O dr. Hazimu Šabanoviću i njegovu doprinosu u poznavanju osmanskog perioda Bosne i Hercegovine

Enes Pelidija

Filozofski fakultet u Sarajevu

Rezime

Među najistaknutijim osmanistima XX stoljeća, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i široj regiji, dr. Hazim Šabanović zauzima jedno od prvih mjesta. Ugled velikog naučnika koji je stekao rezultat je njegova velikog opusa u osmanistici. O tome svjedoče Šabanovićeve prijevodi osmanskih deftera i drugi izvori arhivske građe, kao i brojne studije i radovi.

U ovom radu doneseni su i. *Biografski podaci* dr. Šabanovića s izvjesnim dopunama koje nisu navedene kod drugih autora. Posebnu cjelinu predstavlja njegov drugi *stvaralački opus*. U toku višedecenijskog naučnog rada napisao je i objavio ukupno 186 bibliografskih jedinica. Prateći hronološki i tematski, Šabanovićev stvaralački opus može se podijeliti u četiri radne faze: *a*) od prvog napisanog i objavljenog rada 1934. do zaposlenja u Zemaljskom muzeju u Sarajevu 1941. godine; *b*) u toku Drugog svjetskog rata kao kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu (1941–1945); *c*) treći radni dio obuhvata vremenski period od 1946. do 1960. godine i *d*) od 1960. do iznenadne smrti 22. 03. 1971. godine. O svakoj od navedenih radnih faza dato je više podataka, šta je, kada i gdje napisao i objavio. Uporedo s tim dat je i komentar za svaki dio stvaralačkog opusa.

Radi bolje preglednosti radova dr. Hazima Šabanovića, autor se potrudio da nešto više pojedinačno kaže o sljedećim aspektima njegova rada: a) *Šabanovićev rad na prijevodima izvora i djela s osmanskoturskog jezika*; b) *udžbenik i studije*; c) *radovi, prilozi i osvrti* i d) *enciklopedijske natuknice*. Za svaki od navedenih dijelova doneseni su podaci gdje je i kada dr. Šabanović objavio prijevode, knjige, radove i natuknice. Također, dat je i osvrt na većinu navedenih bibliografskih jedinica. Zbog važnosti pojedinih djela, kao npr. doktorske disertacije *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, te prijevod Putopisa Evlije Čelebije. *Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, koji su doživjeli više izdanja, i knjige *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (Biobibliografija)* na više mjesta su spomenuti u kontekstu onoga što piše na tome mjestu. Zanimljivo je primijetiti gdje je sve svoje napisane radove dr. Šabanović objavljivao, kao i u kojem vremenskom periodu. Ono što je bila njegova stalna konstanta jeste vezanost za Sarajevo, Bosnu i Hercegovinu, ali i poklanjanje dužne pažnje i na prostorima susjednih zemalja.

Cio životni i stvaralački put ovog istaknutog naučnika bio je izuzetno zanimljiv i dinamičan. Polahko i temeljito ulazio je u nauku, bez želje za velikim isticanjem, ali ne dozvoljavajući pojedincima da ga potcijene. U naučnim krugovima podjednako je uvažen i kao orijentalist–prevodilac građe osmanske provenijencije, ali i kao osmanist–historičar osmanskog perioda koji je u svojim studijama i radovima pokazao dobro poznavanje osmanske administracije, timarskog (dirlučkog) sistema, položaja stanovništva, te se istakao u izučavanju urbanih sredina i pisanju o istaknutijim pojedincima.

Svojim radom u Orijentalnom institutu u Sarajevu i kao naučnik i kao rukovodilac, te posebno kao urednik časopisa *Prilozi za orijentalnu filologiju*, ali i drugih izdanja, u velikoj mjeri doprinio je još većem ugledu ove naučne institucije tako da zauzima jedno od najvećih mjesta među sličnim institucijama ne samo na prostorima tadašnje jugoslovenske države, nego i šire. Zbog toga je pisanje o naučnom opusu dr. Hazima Šabanovića neodvojivo pisanje i o Orijentalnom institutu u Sarajevu. Tu su nastali i prijevodi većine objavljenih deftera, kao i naučna djela ovog istinskog erudite i zaljubljenika u nauku kojoj je posvetio cio život.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Bosanski ejalet (pašaluk), biografija, bibliografija, historija, historijski izvori, ličnosti, Muslimani, Osmansko carstvo, upravna podjela, orijentalni, sandžak, zapadni, nauka, Orijentalni institut, Prilozi za orijentalnu filologiju.*

MEDU NAJISTAKNUTIJIM i najcjenjenijim osmanistima XX stoljeća, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i široj regiji, ime dr. Hazima Šabanovića zauzima jedno od prvih mjesta. Ugled velikog naučnika stekao je već sa svojim prvim ozbiljnijim naučnim radovima. Takvo mišljenje održalo se u naučnim krugovima sve do danas. O tome svjedoče prijevodi osmanskih deftera i druge izvorne arhivske građe, kao i brojne studije, te radovi koje je preveo i napisao ovaj istinski erudita. Koliko je bio poštovan i cijenjen među kolegama u osmanistici, govori i podatak da su mu prijevodi deftera i knjige štampani u uglednim izdavačkim kućama, a brojni prijevodi osmanskih dokumenata i radovi publicirani su u najpoznatijim stručnim časopisima. Ko je bio dr. Hazim Šabanović i kakav je bio njegov naučni opus, govore sljedeće činjenice.

1) Biografski podaci

Hazim Šabanović rođen je 13. 01. 1916. godine u Poriječanima kod Visokog.¹ U rodnom mjestu završio je osnovnu školu, a dalje obrazovanje nastavlja u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu. Po završetku srednjoškolskog obrazovanja, 1936. godine upisuje se na Višu islamsku šerijatsko-teološku školu. U naredne četiri godine stječe obrazovanje ne samo iz pravnih nauka, nego i znanje iz tradicionalno islamsko-arapskih disciplina, te posebno poznavanje arapskog, turskog i osnove perzijskog jezika. Na ovoj visokoškolskoj instituciji diplomirao je 1940. godine.² Zahvaljujući stečenom znanju, uz pomoć profesora, među kojima su bili: akademik Hamdija Kreševljaković, prof. dr. Šaćir Sikirić, akademik Hamdija Čemerlić, profesor Ahmed-ef. Burek, te mnogi drugi, u srednjoškolskom i studentskom periodu dr. Šabanović stekao

¹ *Orijentalni institut u Sarajevu 1950-2000.*, Sarajevo, 2000. godine, str. 110; u: *In memoriam Hazim Šabanović Salih H. Alić* kao datum rođenja dr. Hazima Šabanovića navodi 16. 01. 1916. godine, tj. tri dana od službenog datuma. Vidi: Salih H. Alić, "In memoriam Dr. Hazim Šabanović", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXII-XXIII/1972 – 73., Sarajevo 1976. godine, str. 7; Muhamed Hadžijahić donosi podatak da je datum Šabanovićeve rođenja 22. 06. 1916. godine. Vidi: M(uhamed) Hadžijahić, "Dr. Hazim Šabanović", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga I, Sarajevo, 1972. godine, str. 136.

² S. H. Alić, Hazim Šabanović, str. 7. Kao učenik Gazi Husrev-begove medrese uvršten je u uži krug *Velikana medrese (merhumi)* sa najistaknutijim njenim ličnostima. Vidi: *Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu – 450 generacija, Sarajevo, 1537./943. h. g. – 2000/1421. h. g.*, Sarajevo, 2000. godine, str. 93.

je znanje i sve nužne preduvjete da se može baviti ozbiljnim naučnim radom.

Iz dostupnog radnog dosijea vidi se da je neposredno po stjecanju fakultetske diplome prvo radno mjesto imao kao sudski pripravnik u Ministarstvu pravosuđa gdje se zaposlio 1941. godine.³ Međutim, poslije nekoliko mjeseci, iste 1941. godine prelazi da radi kao kustos u odjeljenju Turskog arhiva Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Tu je započeo s istraživačkim i naučnim radom. Ovo je za dr. Hazima kao mladog čovjeka bilo veliko priznanje jer je imao priliku da slijedi tradiciju ove naučne institucije i njene velike prethodnike koji su u ovom dijelu arhiva radili od njegova osnivanja. Među njima bili su: šejh Sejfudin Kemura, dr. Vladimir Ćorović, Fehim-ef. Spaho i dr. Safvet-beg Bašagić. Na mjestu kustosa ostaje sve do 1945. godine. Malo je poznato da je dr. Šabanović u tom periodu imenovan i za sekretara Odbora za pomoć muhadžirima iz jugoistočne Bosne i Sandžaka. U tom svojstvu razgovarao je s prispjelim izbjeglicama i zapisivao njihova svedočenja o četničkom genocidu u toku 1941, 1942. i 1943. godine. Ta svjedočanstva, sabrana na stranama 131-141. nalaze se u djelu *Tri knjige o službenim dokumentima o stradanju bosanskih muslimana u ovom ratu (1941–1943)* koje se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Bio je to vrlo odgovoran i značajan posao koji je dr. Šabanović vrlo stručno i precizno radio.⁴

Poslije završetka Drugog svjetskog rata i kratkotrajne nezaposlenosti zbog ranijeg prohrvatskog stava i pisanja o genocidu nad muslimanima u dolini rijeke Drine od četničkih formacija Draže Mihailovića i Pavla Đurišića, Šabanović je bio suđen na zatvorsku kaznu.⁵ Od 1946. godine obavlja posao arhivista u Glavnom narodnom odboru Sarajeva. Tu radi na uređenju Arhiva grada Sarajeva.⁶ Već 1948. godine nalazi se na novoj radnoj dužnosti kao službenik Gazi Husrev-begove biblioteke. Osnovni radni zadatak bio mu je da radi na izradi kataloga. Za ovu naučnu instituciju u okviru Islamske zajednice Bosne i Hercegovine bio je vezan cijelog života. Od 1966. godine do smrti (22. 03. 1971.) bio je član Savjeta Gazi Husrev-begove biblioteke, te je svojim prijedlozima i

³ *Orijentalni institut*, str. 110.

⁴ Edib Hasanagić, *Pljevljak Muhamed Hadžismailović*, Podgorica, 2010. godine, str. 57.

⁵ Muhamed Filipović, *U traganju za ljudima i zavičajem, portreti značajnijih Bosanaca XX vijeka*, Sarajevo, 2007, str. 273.

⁶ *Orijentalni institut*, pp. 110; S. H. Alić, Hazim Šabanović, str. 7.

sugestijama znatno unaprijedio njen rad.⁷ Poslije nekoliko mjeseci, iste 1948. godine prelazi da radi u zvanju arhivista na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Posao mu je bio da prikuplja i obrađuje osmanska dokumenta za pravnu historiju.⁸

Neposredno po osnivanju Orijentalnog instituta u Sarajevu 1950. godine zasniva radni odnos kao asistent. Potom je imenovan za šefa Lingvističko-književnog odsjeka. Zbog dotadašnjeg prevodilačkog i naučnog rada, kao i iskazanih naučnih rezultata, već 1952. godine Hazim Šabanović biran je u Orijentalnom institutu u zvanje naučnog saradnika. Ubrzo je postao šef Istorijiskog odjeljenja Orijentalnog instituta. Zbog ugleda kao cijenjenog osmanista čija su se djela i radovi citirali od strane najuglednijih naučnika ne samo sa prostora ex Jugoslavije, nego i u široj regiji, kao i odgovornosti prema svakom preuzetom poslu, kolege Orijentalnog instituta povjerali su mu dužnost urednika, a povremeno i odgovornog urednika *Priloga za orijentalnu filologiju*. Te dužnosti obavljao je od brojeva VIII-IX (1960) do posthumno objavljenog broja XVIII-XIX/1968-69.⁹ Zahvaljujući članovima redakcije, saradnicima i dr. Hazimu Šabanoviću kao uredniku, ovaj časopis stekao je ugled poznatog i cijenjenog časopisa iz orijentalno-osmanskih disciplina ne samo na prostorima bivše jugoslavenske države i jugoistočne Evrope, nego je cijenjen u cijelom naučnom svijetu.

U međuvremenu, od 1953. do 1957. godine, ne napuštajući stalni radni odnos na Orijentalnom institutu u Sarajevu, kao spoljni saradnik drži nastavu iz *Turskog jezika* i *Turske diplomatike i paleografije* na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Istovremeno, piše svoju doktorsku disertaciju *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*. Doktorsku disertaciju uspješno brani na katedri za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu 1956. godine. Dvije godine kasnije (1958) na Orijentalnom institutu biran je u zvanje višeg naučnog saradnika. Rezultati Šabanovićeva naučnog opusa preporučuju ga da već 1962. godine bude biran u naučnog savjetnika, što je tada odgovaralo zvanju redovnog univerzitetskog profesora.¹⁰

⁷ M. Hadžijahić, Dr. Hazim Šabanović, *Anali*, str. 136.

⁸ S. H. Alić, Hazim Šabanović, pp. 7; *Orijentalni institut*, str. 110.

⁹ *Orijentalni institut*, str. 45–51.

¹⁰ Isto, str. 110.

I pored upozorenja da svojim intenzivnim radom ugrožava život, dr. Hazim Šabanović nije se osvrtao na prijateljske savjete ljekara, kao i svojih kolega i prijatelja.¹¹ Ne štedeći se ni jednog trenutka da bi što više radio i uradio, kao posljedica desio se srčani udar 1969. godine.

Poslije kraćeg vremena, osjetivši da mu se zdravlje poboljšava, odlazi na nova istraživanja i prikupljanje arhivske građe u Istanbul. I u posljednjim danima svoga života nije ga napuštala stvaralačka strast bez koje nema pravog naučnog radnika. Hazimove kolege i prijatelje takvo njegovo ponašanje nije čudilo, ali ih je uznemiravalo. Oni su znali da je dr. Šabanović cio život posvetio nauci. Radeći arhivska istraživanja i pronalazeći nove dokumente, u Istanbulu ga zatiče smrt 22. 03. 1971. godine. Prema vlastitoj želji ukopan je i dženaza mu je klanjana u prisustvu velikog broja kolega i prijatelja u rodnim Poriječanima kod Visokog. Tako je u svojoj 55. godini života i u vrijeme najvećeg stvaralačkog rada s ovog svijeta otišao nesumnjivo jedan od najvećih i najcjenjenijih osmanista Bosne i Hercegovine.¹²

2) Stvaralački opus

Kao veliki poznavalac osmanskoturskog, savremenog turskog, arapskog i perzijskog jezika dr. Hazim Šabanović od svog prvog srednjoškolskog rada koji je objavio 1934. godine,¹³ pa do posthumno publiciranog rada *Islamska prosvjeta i kultura*,¹⁴ napisao je i objavio ukupno 186 bibliografskih jedinica. U toku života objavio je 173 bibliografske jedinice, a posthumno mu je publicirano još 11 napisanih radova, od čega "9 predstavljaju zasebna djela, 57 članaka iz enciklopedija, a ostalo

¹¹ M. Filipović, *U traganju za ljudima*, str. 279–280.

¹² Sve navedene biografske činjenice preuzeo sam iz: *Orijentalni institut u Sarajevu 1950.-2000. godine*, Sarajevo 2000. godine, str. 110–111; Salih H. Alić, Hazim Šabanović, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXII-XXIII/1972–73, Sarajevo 1976. godine, str. 7–10; Mr. Ахмед С. Аличић, *In memoriam Др Хазим Шабановић, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине*, година XIX 1970–1971., Сарајево, 1973. године, стр. 337–339 i *In memoriam Dr. Hazim Šabanović, Preporod – glasilo udruženja ilmije u BiH*, godina II, Broj 14, Sarajevo, 1971. godine.

¹³ Hazim Šabanović, "Jedna crtica iz h/azreti/ Alijina života", *Dječiji novi behar*, god. II, br. 15–16, Sarajevo 15. II 1934. godine, str. 46–47.

¹⁴ *Историја Београда I*, Просвета, Београд 1974. године, стр. 414–420.

su studije različitog obima objavljene u raznim periodičnim izdanjima”.¹⁵ Dvije Šabanovićeve knjige doživjele su ponovljena izdanja: *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*¹⁶ i *Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama*.¹⁷

Ovako veliku bibliografiju mogao je imati samo onaj koji je cio život posvetio nauci. Dobri znalci ličnosti i djela dr. Hazima Šabanovića nisu iznenađeni svim onim što je u toku radnog vijeka napisao i objavio. Još od srednjoškolskih dana, među svojim vršnjacima bio je poznat po velikoj radnoj disciplini. Uz dobre profesore i sa stečenim znanjem imao je sve preduvjete za naučni rad. To se vidi iz njegova naučnog opusa, koji se može podijeliti u četiri faze:

a) Prvi dio stvaralačkog opusa Hazima Šabanovića obuhvata vremenski period od 1934. do 1941. godine. To je vrijeme njegova srednjoškolskog i fakultetskog obrazovanja. Tada je napisao i objavio ukupno 23 rada. U prvim priložima i osvrtima piše o islamu, hazreti Aliji, hazreti Ebu Hanifi, Muhammedu, a. s., istaknutijim Bošnjacima iz osmanskog i austro-ugarskog perioda i o organizaciji naučnog rada među bosanskohercegovačkim muslimanima.¹⁸ Već tada pokazuje naučne kvalitete da tiho i polahko, uza sve poteškoće s kojima se u toku istraživanja i pisanja susretao, pravi mjesto u nauci.¹⁹ Poslije diplomiranja i dobivanja posla u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, započinje s drugom fazom svog stvaralačkog opusa.

b) U toku Drugog svjetskog rata (1941–1945) napisao je i objavio ukupno 51 stručni i naučni rad.²⁰ To je vrijeme u kojem Hazim Šabanović sazrijeva u ozbiljnog naučnog radnika. I dalje pišući o istaknutijim ličnostima i stvaraocima, u ovoj fazi stvaralačkog rada pokazuje veće interesiranje za historijske, kao i teme iz islama. Njegovi radovi: “Gazi

¹⁵ Bisera Nurudinović, “Bibliografija radova dr. Hazima Šabanovića”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XII-XIII/1972–73, Sarajevo 1976. godine, str. 11–31.

¹⁶ “Svjetlost”, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo 1982. godine, str. 272.

¹⁷ “Sarajevo -publishing”, Sarajevo, 1996. godine, str. 704.

¹⁸ B. Nurudinović, *Bibliografija*, str. 12–15.

¹⁹ A. С. Аличић, *In memoriam Др Хазим Шабановић*, стр. 337.

²⁰ B. Nurudinović, *Bibliografija radova*, str. 15–20.

Husrev-beg, carski vezir i najveći bosanski dobrotvor”,²¹ “Položaj Bosne u Osmanlijskom carstvu”,²² “Naš putokaz Kur’an”,²³ “Popis kadiluka u Evropskoj Turskoj od Mostarca Abdullaha Huremovića”,²⁴ “Muhammed a. s. u svjetlu evropske kritike”,²⁵ “Gramatika turskog jezika s vježbenicom, čitankom i rječnikom”,²⁶ “Sudstvo u Bosni”²⁷ i mnogi drugi. Već u tom periodu Šabanovićeви radovi izazivaju pažnju uglednih teologa, orijentalista i historičara osmanskog perioda. U drugoj fazi stvaralačkog opusa po prvi put javlja se i s natuknicama u Hrvatskoj enciklopediji.²⁸ Neki od navedenih članaka i danas predstavljaju pionirski rad u izučavanju prošlosti Bosne i Hercegovine, kao i širi prostor jugoistočne Evrope u osmanskom periodu. To se vidi i u radovima orijentalista i historičara osmanskog perioda koji i sada citiraju Šabanovićeve radove iz ovog vremena. Njegov članak *Naš putokaz Kur’an* uvršten je među dotada najznačajnije objavljene radove u povodu 50-godišnjice **Glasnika Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ**.²⁹ Od 1941. do 1945. godine dr. Hazim Šabanović dokazao se kao perspektivan historičar, orijentalist i kao i dobar poznavalac islama koji je nezaobilazan u proučavanju historije Bosne i Hercegovine i drugih zemalja jugoistočne Evrope u osmanskom periodu.

c) Treći stvaralački period dr. Hazima Šabanovića obuhvata vrijeme od zaposlenja u Gazi Husrev-begovoj biblioteci i na Pravnom fakultetu u Sarajevu, te decenijskog rada u Orijentalnom institutu u Sarajevu, tj. od 1948. do 1960. godine. U tom najplodnijem dobu svog stvaralaštva s prijevodima, knjigama i radovima većeg i manjeg obima i enciklope-

²¹ *Hrvatski narod*, III, Sarajevo, 22. 10. 1941, str. 13–14.

²² *Osvit*, god. I, Sarajevo, 29. 11. 1942. godine, str. 3.

²³ *Glasnik IVZ*, god. X, br. 4, Sarajevo, 1942. godine, str. 100–104.

²⁴ *Glasnik Hrvatskog Zemaljskog muzeja*, god. LIV/1942, Sarajevo, 1943. godine, str. 307–356.

²⁵ Prva muslimanska nakladna knjižara, Hrvatska muslimanska knjižnica, Izvanredno izdanje, broj 31, Sarajevo, 1943. godine, str. 31.

²⁶ Knjižara H. Ahmed Kujundžić, Sarajevo, 1944, str. 205 + /1/.

²⁷ *Osvit*, god. III, br. 96/97, Sarajevo, 02. 01. 1944. godine, str. 6–7.

²⁸ B. Nurudinović, *Bibliografija radova*, pod 51–52, 69–74, str. 18–20.

²⁹ *Glasnik VIS-a u SFRJ, Pedeset godina izlaženja*, broj 1–2, Sarajevo 1983. godine, str. 334–338.

dijskim natuknicama, ima ukupno 70 bibliografskih jedinica. Veliki dio iz ovog perioda jesu prijevodi osmanskih deftera i drugih vrsta dokumenata osmanske provenijencije, pisanje o osmanskoj arhivskoj građi i o pojedinim značajnijim arhivima u Sarajevu, Dubrovniku, Makarskoj i Zadru.

Istovremeno, izučavajući dokumente osmanske i zapadne provenijencije, piše više radova iz osmanskog perioda Bosne i Hercegovine, njenih i drugih južnoslavenskih naroda. Pažnju šire naučne domaće i strane javnosti skreće radovima: “Upravna podjela jugoslovenskih zemalja pod turskom vladavinom do Karlovačkog mira 1699. godine”,³⁰ “Ko je osnovao sarajevsku Ferhadiju. (Iz istorije spomenika kulture)”,³¹ “Да ли је постојао Београдски пашалук?”,³² “Pitanje turske vlasti u Bosni do poхода Mehmeda II 1463. g.”,³³ “O organizaciji turske uprave u Srbiji u XV i XVI vijeku”,³⁴ Evlija Čelebija, Putopis. “Odlomci o jugoslovenskim zemljama”,³⁵ “Bosansko krajište 1448-1463”,³⁶ “Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela”,³⁷ “Slavonija”,³⁸ “Jugoslovenski narodi u doba opadanja turskog feudalizma”,³⁹ “Islamska kultura u jugoslovenskim zemljama do XVIII stoljeća”⁴⁰ i “Bosanski pašaluk u XVIII stoljeću”.⁴¹ Pisanjem navedenih tema, te četiri poglavlja knjige *Historija*

³⁰ *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине*, IV/1952, Сарајево, 1952. године, стр. 171–204.

³¹ *Glasnik VIS*, god. IV, br. 1–4, Sarajevo, 1953. godine, str. 32–40.

³² *Историјски гласник*, 1–2, Београд 1954. године, стр. 193–207.

³³ *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине*, VII/1955, Sarajevo, 1955. godine, str. 37–51.

³⁴ *Историјски гласник*, 3–4, Београд, 1955. године, стр. 59–78.

³⁵ Preveo, uvod i komentar napisao H. Šabanović. Knjiga I, Sarajevo 1954. godine, pp. 290; Drugo izdanje, Sarajevo, 1957. godine, str. 292.

³⁶ *Prilozi za orijentalnu filologiju*, X–XI/1960–61, Sarajevo, 1961. godine, str. 312–314.

³⁷ Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Djela*, knjiga XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 10, Sarajevo, 1959, pp. 271; Drugo izdanje, I. P. Svjetlost, Sarajevo, 1982. godine, str. 272.

³⁸ Poglavlje XIII i XXVI u knjizi: *Historija naroda Jugoslavije*, knj. II, Zagreb MCMLIX, str. 205–214. i 622–628; Isto, Београд, 1960. године.

³⁹ Poglavlje XV u knjizi: *Historija naroda Jugoslavije*, knj. II, str. 477–490.

⁴⁰ Poglavlje XXIV u knjizi: *Historija naroda Jugoslavije*, knj. II, str. 602–612.

⁴¹ Poglavlje XLIX u knjizi: *Historija naroda Jugoslavije*, knj. II, str. 1318–1341.

naroda Jugoslavije, pašaluk u XVIII knjiga II koja je prvo publicirana na hrvatskom jeziku u Zagrebu 1959. i godinu dana kasnije na srpskom jeziku u Beogradu 1960. godine, vidi se s koliko ozbiljnosti i akribije dr. Šabanović radi i ulaže veliki trud, te pokazuje izvanredno poznavanje osmanske države i njenih institucija.

S ove vremenske distance možemo konstatirati da mu je upravo 1959. godina bila kruna dotadašnjeg dvodecenijskog naučnog rada. Na više načina ukazana su mu priznanja kako zbog objavljene doktorske disertacije pod naslovom *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, knjige koju mu je tada stampalo tadašnje Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, preteče današnje ANUBiH, tako i zbog prijevoda *Putopisa* Evlije Čelebije s preko 2.000 komentara i napomena u tada renomiranoj izdavačkoj kući *Svjetlost* iz Sarajeva. U to vrijeme dolazi do objavljivanja prijevoda deftera i više različitih dokumenata osmanske provenijencije, te novih naučnih radova. Koliki je ugled dr. Hazim Šabanović imao, govori podatak da je 1952. godine njegove radove objavljene u prvom broju *Priloga za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* cjenjeniji svjetski osmanist Franz Babinger ocijenio kao *treffliche Beittrage*.⁴²

Narednih godina, ne zadovoljavajući se postignutim, Hazim Šabanović kroz naučna istraživanja u više arhiva, dokumenata osmanske i zapadne provenijencije, ali i kroz čitanje i proučavanje brojnih radova poznatih osmanista, stekao je širi uvid u strukturu i organizaciju Osmanskog carstva kao cjeline, kao i stanja u pojedinim pokrajinama (*ejaletima*) i dijelovima tih pokrajina – *sandžacima*. To opće znanje pokazao je i u pisanju poglavlja u knjizi *Historija naroda Jugoslavije II*. Kako su u nastajanju ovog dvotomnog dijela učestvovali dotada najpoznatiji i najcjenjeniji historičari s prostora tadašnje jugoslavenske države, prirodno je bilo da je Hazim Šabanović bio jedan od koautora ovog najambicioznijeg i najvećeg projekta u jugoslavenskoj historiografiji. *Putopis* Evlije Čelebije, *Bosanski pašaluk*, dotada napisani i objavljeni prijevodi i radovi s poglavljima iz *Historije naroda Jugoslavije II*, te dotada objavljenih 25 natuknica u *Enciklopediji Jugoslavije* i dvije natuknice u *Vojnoj enciklopediji* davali su Šabanoviću još više elana da u narednom periodu svog stvaralačkog opusa nastavi intenzivnije raditi

⁴² *Dokumenta Islamica Inedita*, Berlin, 1952, p. 210. Citirano iz rada: S. H. Alić, *Hazim Šabanović 16. I 1916–22. III 1971.*, str. 7.

kako na prijevodima deftera, tako i pisanju knjiga i članaka. S punom afirmacijom ozbiljnog, vrijednog i cijenjenog osmanista koji vremenom zauzima sami vrh osmanistike, ulazi u posljednju, četvrtu fazu svog stvaralačkog opusa.

d) Posljednja, četvrta faza stvaralačkog opusa dr. Hazima Šabanovića obuhvata period od 1960. pa do iznenadne smrti u Istanbulu 22. 03. 1971. godine. U ovom vremenu preveo je i napisao ukupno 40 bibliografskih jedinica. U odnosu na prethodni period, to je znatno manje po broju, ali nikako ne i po obimu. Naime, tada je dr. Šabanović još intenzivnije radio na prijevodu osmanskih deftera, bilo individualno ili s drugim kolegama, pristupio još potpunijem prijevodu *Putopisa* Evlije Čelebije, pisanju o pojedinim urbanim mjestima u Bosni i Hercegovini i sa prostora Republike Srbije, s posebnim radovima na poglavljima za *Исчопују Београда*, a posebno se angažirao na prikupljanju i obradi podataka za knjigu *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, koja je zbog iznenadne smrti ostala nedovršena. Nešto kasnije u svojstvu redaktora, knjigu je za štampu priredio njegov mlađi saradnik dr. Ahmed S. Aličić. Ovo djelo objavljeno je posthumno 1973. godine.⁴³

Među najvrednijim radovima i prijevodima u posljednjoj stvaralačkoj fazi orijentalista i osmanista dr. Šabanovića jesu: *Postanak i razvoj Sarajeva*,⁴⁴ *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća*,⁴⁵ *Lepenica u prvom stoljeću turske vladavine*,⁴⁶ *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine (Hicri 859 tarihli suret-i defter-i mücmel vilayet-i Yeleç ve İzveçan ve Hodidide ve Senica ve Ras ve Usküb ve Kalendelen me'a tevabi'iha)*,⁴⁷ *Turski izvori za istoriju Beograda*,⁴⁸ *Žepa i njena okolina*

⁴³ Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Izdavačko preduzeće, Sarajevo, 1973. godine, str. 726.

⁴⁴ *Radovi*, knjiga XIII, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 5, Sarajevo, 1960. godine, str. 71–115.

⁴⁵ *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, godina XI/1960, Sarajevo, 1961. godine, str. 173–224.

⁴⁶ Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. III, Sarajevo, 1963. godine, str. 193–207.

⁴⁷ Uvod, turski tekst, prevod i komentari – Orijentalni institut, Sarajevo, 1964, LVI + 167 p. + 8 faksimila + 160 p. = *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, Tomus Secundus II, Defteri, knjiga 1.

⁴⁸ Knjiga prva, sveska prva. *Katastarski popis Beograda i okoline 1476–1566*, Istorijski arhiv Beograda, Beograd, 1964, XLI + 622 p. = *Građa za istoriju Beograda*.

u prvim decenijama turske vlasti,⁴⁹ Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću,⁵⁰ drugo izdanje Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*,⁵¹ Kraljevo i njegova okolina pod turskom vlašću do kraja 16. veka,⁵² *Iz prošlosti naselja Kraljeva i okoline pod turskom vlašću*,⁵³ Hasan Kafi Prušćak (Hasan Kafi b. Turhan b. Davud. b Ja'qub az-Zibi al Aqhisari al-Bosnawi),⁵⁴ *Urbani razvitak Beograda 1521. do 1688. godine*.⁵⁵ U ovoj četvrtoj radnoj naučnoj fazi dr. Šabanović također je napisao i objavio 12 natuknica koje su štampane u *Enciklopediji Jugoslavije* i *The Encyclopaedia of Islam. New editon* Volume III, London 1971.

Ranije napisane, kasnije posthumno štampane su mu sljedeće knjige i radovi: Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Preveo, uvod i komentar napisao H. Š.,⁵⁶ *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima. (Biobibliografija)*. Redigirao i za štampu pripremio A. S. Aličić,⁵⁷ te više poglavlja u knjizi *Историја Београда*. То су: *Политичка историја од 1521. до 1688. године*,⁵⁸ *Београд као управно средиште смедеревског санџака*,⁵⁹ *Комунално уређење и управа*⁶⁰ *Гарнизони*,⁶¹ *Београдска капетанија*,⁶² *Градска привреда*,⁶³ *Становништво*,⁶⁴ *Тврђава и*

⁴⁹ U koautorstvu s V. Palavestrom, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija*, NS XIX, Sarajevo, 1964. godine, str. 39–44.

⁵⁰ *Radovi*, knjiga XXVI, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 9, Sarajevo, 1965. godine, str. 29–53.

⁵¹ Preveo, uvod i komentar napisao H. Š., Svjetlost, Sarajevo 1967. godine, str. 682 + /10/, Posljednje izdanje objavljeno u izdanju I. P. Publishing, Sarajevo, 1996. godine, str. 704.

⁵² *Наша прошлост*, IV-V/1969–1970, *Краљево*, 1971. године, стр. 194–195.

⁵³ *Наша прошлост, историјска ревија*, 1–2, *Краљево*, 1968. године, стр. 3–16.

⁵⁴ *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV–XV/1964–1965, Sarajevo, 1969. godine, str. 5–31.

⁵⁵ *Годишњак града Београда*, XVII, Београд, 1970. године, стр. 5–41.

⁵⁶ I. P. Veselin Masleša, biblioteka “Kulturno nasljeđe”, Sarajevo, 1973. godine, pp. 705 + /1/ p.

⁵⁷ I. P. Svjetlost, Sarajevo 1973. godine, str. 726 + /2/ p.

⁵⁸ *Историја Београда*, 1, И. П. “Просвета”, Београд, 1974. године, стр. 323–334.

⁵⁹ Isto, str. 335–336 + 16 slika.

⁶⁰ Isto, str. 337–340.

⁶¹ Isto, str. 337–340.

⁶² Isto, str. 341–345.

⁶³ Isto, str. 346–348.

⁶⁴ Isto, str. 349–358.

варои,⁶⁵ *Исламска просвета и култура*,⁶⁶ te obnovljena izdanja *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*⁶⁷ i ponovo Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*.⁶⁸ Razlog zbog čega dr. Hazim Šabanović nije imao više objavljenih radova u odnosu na prethodni period, vjerovatno je u činjenici da je u posljednjem dijelu svog stvaralačkog opusa najviše pažnje posvetio, može se reći, životnom projektu *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, koje je iziskivalo velika naučna istraživanja i ogroman trud u sređivanju sakupljenih izvora i literature.

Gledajući u cjelini naučni opus Hazima Šabanovića, možemo konstatirati da se pored prijevoda osmanskih izvora, u historijskim radovima orijentirao na proučavanje ustanova osmanskog timarskog sistema i posebno njihova djelovanja na prostorima evropskog dijela Osmanskog carstva. Uporedo s tim, istraživao je i položaj stanovništva na tim prostorima. *U svojim radovima Šabanović bio je savršeno temeljit i do pretjeranosti odgovoran. Takvim radom stvorio je svoj osebujan stil čije su osnovne karakteristike konciznost i jasnoća te koji nikada nije čisto faktografski suhoparan.*⁶⁹

Uporedo s, tim, u enciklopedijskim natuknicama po prvi put kratko i jezgrovito pisao je o pojedinim istaknutijim ličnostima koje su u Osmanskoj državi zauzimale značajne političke i vojne položaje, te o istaknutijim stvaraocima na svim poljima ljudske djelatnosti koji su iza sebe u nauci, kulturi i umjetnosti ostavili vrijedne tragove.

Svojim stilom, koji se odlikovao marljivošću, prilježnošću i naučnom radoznavnošću, te velikom erudicijom, plijenio je svoje mlađe saradnike i izazivao zavist kod nekih starijih kolega. Oni koji su ga poznavali isticali su Šabanovićevu skromnost i spremnost da primi kritiku i prizna eventualno nastali propust. Dobronamjernim kritičarima čak je bio i zahvalan za ukazanu grešku. Posebno je vodio računa o mlađim saradnicima. U svim prilikama nastojao im je prenijeti svoja iskustva i nesebično ih uputiti na put naučnog razvoja. Time ih je spašavao od "praznog hoda" i skraćivao put za ulazak u ozbiljniji naučni rad. To su posebno znali tadašnji mlađi naučni kadrovi Orijentalnog instituta

⁶⁵ Isto, str. 385–388.

⁶⁶ Isto, str. 389–413.

⁶⁷ Isto, str. 414–420.

⁶⁸ I. P. Svjetlost, Sarajevo 1982. godine, str. 272.

⁶⁹ Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1996. godine, pp. 704.

u Sarajevu, kojima je svakodnevno pružao savjete i pomagao ih u naučnom uzdizanju. Najčešće je radio kroz osmišljenu organizaciju naučnog rada.

Uporedo je ulagao veliki trud i stečeno radno iskustvo u pripremanju redovnih i posebnih izdanja Orijentalnog instituta. Zahvaljujući dr. Šabanoviću, sva publicirana izdanja u kojima se javljao kao autor, koautor ili urednik bila su na vrhunskom naučnom i tehničkom uređenju toga vremena. Time je i Orijentalni institut kao naučna ustanova stekao nivo respektabilne naučne institucije, kako na prostorima Jugoslavije, tako i šire. Drugim riječima kako je napisao dr. Ahmed S. Aličić za dr. Hazima Šabanovića: "On je u stvari bio osnovni stub ove ustanove."⁷⁰

Zbog naučnog ugleda koji je kao vrstan orijentalist stekao svojim prijevodima različitih vrsta osmanskih izvora, *Putopisa* Evlije Čelebije i posebno knjiga i naučnih radova – ugled dr. Hazima Šabanovića ne samo što je prešao lokalne i regionalne granice u vrijeme dok je živio, nego je to mjesto jednog najuglednijeg osmanista ostalo i poslije četiri decenije nakon napuštanja ovog svijeta. Biran je za člana "međunarodne komisije za jugoistočnu Evropu, član međunarodne komisije za istoriju gradova, član komisije za balkanološka istraživanja, i kao vanjski saradnik rukovodio je Odsjekom za turski period Balkanološkog instituta u Beogradu".⁷¹

Zanimljivo je primijetiti da i pored ovako impozantnog naučnog rada i uvažavanja kolega ne samo sa prostora bivše Jugoslavije, nego i šire, zbog sujete pojedinih kolega i dijelom njihova osporavanja Šabanovićeva naučnog rada, na odsjecima Orijentalistike i Istorije Filozofskog fakulteta u Sarajevu, nije nikada pozvan da održi bar jedno predavanje studentima ili da bude član Komisije odbrane doktorskih disertacija. Također, iz istih razloga nije nikada izabran ni za člana Naučnog društva Bosne i Hercegovine, koje je još u njegovo vrijeme preraslo u Akademiju nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. I dok su za života njegovi osporavatelji slavljani i dobivali sva javna i društvena priznanja, naučni opus koji je iza sebe ostavio dr. Hazim Šabanović na najbolji način pokazuje gdje mu je mjesto u poslu kojem je posvetio cio život, iako nije postao članom ANUBiH.

⁷⁰ А. С. Аличић, *Др. Хазим Шабановић*, стр. 337–339.

⁷¹ Isto, str. 339.

a. Šabanovićev rad na prijevodima izvora i djela s osmanskog jezika

Neposredno po završetku studija, kao kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu od 1941. godine, Hazim Šabanović počinje se javljati kao prevodilac osmanske arhivske građe. Upravo prijevodi kojima je u različitim periodima svog naučnog posla s pravom posvećivao veliku pažnju predstavljaju veliku vrijednost i imaju nezaobilazan značaj u historiografiji Bosne i Hercegovine. Do kraja njegova života nijedan osmanista nije više preveo i objavio izvora osmanskoturskog porijekla: “U tom poslu on je bez sumnje predvodnik u našoj historiografiji.”⁷²

Na osnovu bibliografije radova dr. Hazima Šabanovića možemo konstatirati sljedeće: prvi napisani rad u kojem se pojavljuje kao prevodilac s osmanskoturskog na bosanski jezik zabilježen je u radu “Dopisivanje bosanskih vezira sa zapovjednicima u Hrvatskoj”.⁷³ Bio je to uvod u njegovu kasniju prevodilačku djelatnost. Prvi potpuniji i konkretniji rad na ovu temu bio je naslovljen “Naše orijentalno blago”.⁷⁴ U tom članku Šabanović je po prvi put kao autor ukazao na značaj izvora osmanske provenijencije. Godinu dana kasnije piše i objavljuje rad “Novi turski dokumenti u Sarajevu”.⁷⁵ U predgovoru *Gramatike turskog jezika* pod naslovom *Naše zanimanje za turski jezik* naglašava važnost znanja ovog jezika za izučavanje arhivske građe.⁷⁶

Pravi prevodilački rad koji je ujedno bio najintenzivniji i najplodonosniji desio se u njegovoj trećoj fazi naučne djelatnosti (1948–1960). O tome govore brojni prijevodi iz ovog perioda. Radeći kao bibliotekar novoosnovanog Pravnog fakulteta u Sarajevu, preveo je više dokumenata s osmanskoturskog na bosanski jezik i objavio ih pod naslovom *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća*. Među njima je i prijevod *Ahd name* sultana Mehmeda II Fatiha, napisane u Milodražu 28. 05. 1463. godine. Njome garantira bosanskim franjevcima vjerske slobode, te ličnu i materijalnu sigurnost. Zbog političke nepodobnosti od tadašnjeg režima, Šabanović ove prijevode nije mogao potpisati punim imenom

⁷² Isto, str. 338.

⁷³ *Hrvatska svijest*, VI, 107–108, Sarajevo, 29. XII 1941. godine, str. 10.

⁷⁴ *Osvit*, god. I, br. 9, Sarajevo, 26. IV 1942. godine, str. 6–7.

⁷⁵ *Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja*, godina LIV/1942, Sarajevo, 1943. godine, str. 357–370.

⁷⁶ *Osvit*, god. II, br. 84, Sarajevo, 11. X 1943. godine, str. 6.

i prezimenom, pa čak ni inicijalima.⁷⁷ Sljedeće pisanje o osmanskim izvorima i njihovu značaju u prevođenju jeste rad *Turski diplomatski izvori za istoriju naših naroda*.⁷⁸ U istom broju *POF-a* objavio je i “Natpis na Kopčića mostu u Užicu i njegov autor pjesnik Džabi Čelebi”,⁷⁹ te prijevod “Kanunname Bosanskog sandžaka iz godine 922/1516”⁸⁰ i “Kanunname Bosanskog sandžaka iz godine 948/1541”.⁸¹ Već u narednom broju istog časopisa u rubrici *Radovi* objavljuje “Dvije najstarije vakufname u Bosni”⁸², a u rubrici *Sitni prilozi* prijevod pod naslovom “Natpisi nad nadgrobnim spomenicima Malkoč bega i njegovog sina Džafer bega”⁸³. Vrlo interesantan, a za mlađe osmaniste i danas izuzetno koristan jeste rad “Izrazi eva’il, evasiti evahir u datumima turskih spomenika”.⁸⁴

I dok je do sada navedene dokumente prevodio s osmanskoturskog na bosanski jezik, dotle je sljedeći prijevod “Najstarije vakufname u Bosni. III. Vakufnama Mustajbega Skenderpašića za njegove zadužbine u Sarajevu” prevedena s arapskog jezika.⁸⁵ Posebnu pažnju šire naučne i društvene javnosti dr. Šabanović skreće objavljivanjem *Siyahatnamesi – Putopisa* najpoznatijeg osmanskog putopisca Evlije Čelebije.⁸⁶ Ovom će se prijevodu narednih godina vraćati i dopunjavati ga brojnim fusnotama.

Već naredni prijevod nagovještava Šabanovićev intenzivan rad izučavanja osmanskih dokumenata, ne samo s prostora Bosne i Hercegovine, odnosno Bosanskog ejaleta, koji je obuhvatao i dijelove susjednih zemalja, nego i šire regije. Kao predavač na Filozofskom fakultetu u Beogradu sve više pažnje posvećuje i historiji srpskog naroda. Tako je

⁷⁷ *Istorijsko-pravni zbornik*, godina I, broj 2, Sarajevo, 1949. godine, str. 177–208.

⁷⁸ *Prilozi za orijentalnu filologiju i historiju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, godina II/1950, Sarajevo, 1950. godine, str. 117–149.

⁷⁹ Isto, str. 156–161.

⁸⁰ Isto, str. 163–166.

⁸¹ Isto, str. 166–167.

⁸² *Prilozi za orijentalnu filologiju*, godina II/1951, Sarajevo, 1952. godine, str. 5–38.

⁸³ Isto, str. 249–258.

⁸⁴ Isto, str. 213–237.

⁸⁵ *Prilozi za orijentalnu filologiju*, godina III–IV/1952–53, Sarajevo, 1953. godine, str. 403–413.

⁸⁶ Evlija Čelebija, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Preveo, uvod i komentar napisao H. Š., knjiga I, I. P. Svjetlost, Sarajevo, 1954. godine, str. 290.

nastao prijevod *Turski dokumenti o srpskoj revoluciji 1804*. Knjiga I. Spisi Carske kancelarije 1789–1804. Predgovor za ovaj prijevod napisao je akademik Vasa Čubrilović. Pored prijevoda dokumenata, dr. Šabanović uradio je *Rječnik termina i tehničkih naziva*.⁸⁷

Gledajući pojedinačno, po svom prevodilačkom opusu najplodnija mu je bila 1957. godina. To se vidi i iz objavljenih prijevoda. U 1957. godini Izdavačko preduzeće Svjetlost iz Sarajeva štampa drugo izdanje *Putopisa Evlije Čelebija*.⁸⁸ Istovremeno mu štampa i II knjigu ovog *Putopisa*.⁸⁹ U timskom radu projekta *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak* nalazi se i Hazim Šabanović.⁹⁰ Njegovi su prijevodi: *Kanun-nama bosanskog sandžaka iz 922/1516. godine* i *Kanun-nama Bosanskog sandžaka iz 948/1542. godine*.⁹¹

Iza ovog intenzivnog prevodilačkog perioda nastaje sedmogodišnja pauza. To ne znači da u tom vremenu Šabanović ne radi na prijevodima. Naprotiv, to je vrijeme njegova intenzivnog rada na pisanju historijskih tema, uz dalje prevodenje osmanskih dokumenata. Rezultat toga prevodilačkog rada bilo je štampanje knjige *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine (Hicri 859 tarihli suret-i defter-i mücmel vlayet-i Yeleç ve Izveçan ve Hodidede ve Senica ve Ras ve Usüb ve Kalkandelen me'a tevabi'iha)*. Uvod, osmanskoturski tekst, prijevod i komentare, kao i rječnik termina s registrom ličnih imena i geografskih naziva uradio je prevodilac.⁹² Interesantno je primijetiti da su prikaz ovog deftera uradile njegove kolege Bogumil Hrabak⁹³ iz Beograda

⁸⁷ Uredio i preveo H. Š., Istorijsko društvo Narodne Republike Srbije, Beograd, 1956. godine, XXIX + 334 str.

⁸⁸ Knjiga I, I.P. Svjetlost, Sarajevo 1956. godine, str. 292.

⁸⁹ Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Preveo i komentar napisao H. Š., knjiga II, I. P. Svjetlost, Sarajevo, 1957. godine, str. 268.

⁹⁰ Saopćavaju: Dr. Branislav Đurđev, Nedim Filipović, Hamid Hadžibegić, Muhammed Mujić i dr. Hazim Šabanović, Orijentalni institut, *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, tomus primus, Serija I, *Zakonski spomenici* 1, sv. 1, Sarajevo, 1957. godine, str. 211.

⁹¹ Isto, str. 19–33, 59–69.

⁹² Orijentalni institut u Sarajevu, *Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia*, tomus secundus, Serija II, *Defteri*, Knjiga 1, Sarajevo, 1964. godine, LVI + 167 p. + 8 faksimila + 160 str.

⁹³ *Исторijski гласник*, 1, Београд, 1965. године, стр. 120–123.

i Ignacije Voje⁹⁴ iz Ljubljane. Koliko mi je dosada poznato, niko od Hazimovih kolega i prijatelja iz Sarajeva nije se ni u kojem vidu javio i prokomentirao prijevod ovog deftera i ukazao na njegov značaj. No, bez obzira na njihovo ponašanje prema ovom nesumnjivo velikom i značajnom prijevodu, svi orijentalisti i historičari osmanskog perioda upotrebljavaju i citiraju podatke iz ovog deftera s najvećim priznanjima i uvažavanjem od njegova objavljivanja do sada.

Uporedo s *Krajištem Isa-bega Ishakovića*, Šabanović je radio i drugi prijevod koji je iste 1964. godine objavio pod naslovom *Turski izvori za istoriju Beograda*, knjiga prva, sveska prva. *Katastarski popis Beograda i okoline 1476–1566*. Kao i u prethodnom defteru, i ovdje prevodilac uvršćuje rječnik termina s registrom ličnih imena i geografskih naziva.⁹⁵

Kako s pravom ističu Hazimove mlađe kolege, koji i sami prevode osmanske deftere i druge izvore osmanske provenijencije, navedena dva deftera koja je preveo dr. Šabanović imaju višestruku vrijednost. Po mišljenju Ahmeda S. Aličića: “On je u svojim radovima pokušavao da iznađe najpodesniji način izdavanja ovih komplikovanih dokumenata i da ih učini što pristupačnijim naučnoj i drugoj javnosti, zatim da kritikom i naučnom aparaturom oživi ove izvore i da olakša rad drugim obrađivačima tih izvora. Ovo treba istaći posebno zbog toga što u osmanistici uopće ne postoji jedan utvrđeni način izdavanja ovih izvora. Na taj način njegova objašnjenja i terminološki rječnici u stvari predstavljaju prave male studije i, bez pretjerivanja, krajnja dostignuća nauke o tome.”⁹⁶

Tri godine kasnije zbog velikog interesiranja šire naučne javnosti i čitaoca, izlazi mu prijevod Evlije Čelebi, a ne Čelebije, kao u prethodnim izdanjima, pod istim naslovom *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Preveo, uvod i komentar napisao H. Š.⁹⁷ Ovaj prijevod u narednom periodu doživjeti će još dva izdanja.⁹⁸ Zbog velike zainteresiranosti kako naučne javnosti, tako i velikog broja čitalaca koje zanima prijevod ovog

⁹⁴ *Zgodovinski časopis*, XXIII, 3–4, Ljubljana, 1969. godine, str. 308–313.

⁹⁵ Istorijски arhiv Beograda, *Građa za istoriju Beograda*, Beograd, 1964. godine, XLI + 622 str.

⁹⁶ A. C. Аличић, *Др. Хазим Шабановић*, str. 338.

⁹⁷ I. P. Svjetlost, Sarajevo, 1967. godine, str. 682 + /10/.

⁹⁸ I. P. Veselin Masleša, biblioteka “Kulturno nasljeđe”, Sarajevo, 1973. godine, str. 705 + /1/; Sarajevo-publishing, Sarajevo, 1996. godine, str. 704.

Putopisa, ukratko ćemo se osvrnuti na njegov značaj, onako kako je to napisao u Predgovoru. On između ostalog piše: “Ovaj rad predstavlja pokušaj da se na osnovu postojećeg carigradskog izdanja *Sejahatname* Evlije Čelebije pruži potpun, cjelovit i po mogućnosti tačan prevod svih onih dijelova toga putopisa koji se odnosi na jugoslovenske zemlje i narode. Pri tome sam se držao reda kojim su ti opisi saopšteni u originalu... U ovom radu glavna briga mi je bila da u prevođenju budem vjeran originalu i da moj prevod bude što tačniji i bolji pa tek onda literarno dotjeran.”⁹⁹

Bio je to ujedno Šabanovićev posljednji veći i značajniji prijevod s osmanskoturskog na bosanski ili kako se u to vrijeme službeno zvao srpskohrvatski jezik. Vrijednost ovog prijevoda jeste ne samo u jasnoći i konciznosti, nego i činjenici da je u cilju objašnjenja nekih Čelebijinih navoda i pisanja u fusnotama donio preko 2.000 napomena s bogatom stručnom literaturom za objašnjenja određenih termina, toponima, historijskih činjenica i sl. Po prvi put većina tih termina dobila je svoj puni smisao jer dotada nisu bili poznati u tadašnjoj jugoslavenskoj osmanistici.¹⁰⁰

Samo da je u toku svog radnog života uradio navedene prijevode, bilo bi dovoljno da bude među najistaknutijim orijentalistima i osmanistima svoga vremena. No, Hazim Šabanović time se nije zadovoljavao. Uporedo s prijevodima deftera i drugih vrsta osmanskih dokumenata, veliku energiju i rad uložio je u pisanju brojnih naučnih djela. Svaki vid Šabanovićeva stvaralaštva također zaslužuje da mu se obrati dužna pažnja.

b) Udžbenik i studije

Još u prvim fazama svog naučnog rada, cijeneći brojnost osmanskih dokumenata na prostorima tadašnje jugoslavenske države, uočio je da se u radovima tadašnjih autora nedovoljno koriste. Zato ukazuje na potrebu poznavanja osmanskoturskog jezika za pisanje naučnih radova i studija iz osmanskog perioda. O tome piše i u kraćem članku “Orijentalistika i Hrvati. Važnost proučavanja iztočnih jezika s znanstveno-povijesne, kulturne i praktične strane”¹⁰¹ te “Naše zanimanje za

⁹⁹ E. Čelebi, *Putopis*, str. 5–6.

¹⁰⁰ A. С. Аличић, *Др. Хазим Шабановић*, str. 338.

¹⁰¹ *Spremnost*, godina II, broj 55, Sarajevo, 14. III 1943. godine, str. 8.

turski jezik u prošlosti. (Iz predgovora gramatike turskog jezika)".¹⁰² Bio je to uvod u Šabanovićevo pisanje i publiciranje udžbenika *Gramatika turskog jezika s vježbenicom, čitankom i rječnikom*.¹⁰³ Udžbenik je rađen isključivo prema zapadnim priručnicima i gramatikama. Po mišljenju poznavalaca turskog jezika i njegova pravopisa, ovaj udžbenik i sada se može koristiti kao "solidan i koristan priručnik".¹⁰⁴

Prva knjiga koju je objavio bio je navedeni prijevod pod naslovom *Evlija Čelebija, Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Preveo, uvod i komentar napisao H. Š.¹⁰⁵ Već u 1957. godini objavljene su u vidu dviju knjiga prijevod Evlijina *Putopisa*. Preveo, uvod, komentar napisao H. Š. Drugo izdanje.¹⁰⁶ U koautorstvu s kolegama iz Orijentalnog instituta u Sarajevu iste godine štampani su mu prijevodi *Kanun-nama za bosanski sandžak iz 1516. i 1542. godinu*.¹⁰⁷

U to vrijeme objavljuje svoju doktorsku disertaciju kao knjigu pod naslovom *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*.¹⁰⁸ I poslije pet decenija ovo je najvrednije naučno djelo u kojem se govori o administrativno-upravnoj organizaciji Bosne i Hercegovine, odnosno Bosanskog ejaleta, kako se od 1580. godine službeno zvala novoosnovana osmanska pokrajina. Ona je obuhvatala cijelu teritoriju Bosne i Hercegovine s dijelovima teritorije današnje susjedne Srbije, Hrvatske i Crne Gore. Ovom disertacijom dr. Šabanović pokazao je da je temeljito upoznao administrativno-upravnu organizaciju Osmanske države i da se u toku pisanja, pored izvora i literature osmanskoturske, koristio za tadašnje prilike i najznačajnijim podacima zapadne provenijencije. Kako dr. Šabanović navodi, "Ja sam za izučavanje u prvi red stavio bosanski pašaluk stoga što je to bio najznačajniji, najsloženiji i najinteresantniji turski upravni organizam u našim zemljama". Zbog velikog interesa

¹⁰² *Osvit*, godina II, broj 84, Sarajevo, 11. X 1943. godine, str. 6.

¹⁰³ Knjižara H. Ahmed Kujundžić, Sarajevo, 1944. godine, str. 205 + /1/.

¹⁰⁴ Salih H. Alić, *Hazim Šabanović*, str. 7.

¹⁰⁵ Knjiga I, Svjetlost, Sarajevo, 1954. godine, str. 290.

¹⁰⁶ Knjiga I, Svjetlost, Sarajevo, 1957. godine, str. 292; Knjiga II, Svjetlost, Sarajevo, 1957. godine, str. 268.

¹⁰⁷ Vidi fusnotu 92.

¹⁰⁸ Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 10, Sarajevo, 1959. godine, str. 271.

javnosti knjiga je doživjela i drugo izdanje.¹⁰⁹ Tim povodom *Uz drugo izdanje* akademik Avdo Sućeska između ostalog napisao je: *Bosanski pašaluk, sa naučne i naučno-istraživačke strane, ima trajnu vrijednost za našu nauku i kao takvo ono je nezaobilazno u svim daljim naporima na izučavanju prošlosti Bosne pod Turcima*.¹¹⁰ Knjiga *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela* bila je kruna njegova dotadašnjeg naučnog opusa. U to vrijeme javlja se i kao koautor više poglavlja u knjizi *Historija naroda Jugoslavije II*.¹¹¹ Iako je odranije bio poznati i cijenjeni orijentalist i osmanist, sada je njegov ugled i autoritet bio nesporan ne samo na prostorima bivše Jugoslavije, nego i šire.

Ne zadovoljavajući se postignutim, u narednim godinama Šabanović kao da tek traži svoje mjesto pod naučnim suncem. Intenzivno radi na novim prijevodima dokumenata osmanske provenijencije. Taj rad rezultira objavom *Krajište isa-bega Ishakovića i Turski izvori za istoriju Beograda*.¹¹² Dopunjujući ranije prijevode i date komentare ovoga puta u vidu jedne a ne dviju knjiga sarajevsko izdavačko preduzeće Svjetlost štampa mu Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*.¹¹³ Otada će ovaj značajan prijevod biti dostupan ne samo užoj naučnoj javnosti, nego i širem čitalačkom krugu, te će u narednom periodu doživjeti još dva izdanja.¹¹⁴ Posljednje nedovršeno djelo koje mu je posthumno štampano kao knjiga jeste *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (Biobibliografija)*.¹¹⁵

Rad na ovoj knjizi dr. Hazim Šabanović počeo je pisanjem manjih članaka, kao i enciklopedijskih natuknica o istaknutijim stvaraocima Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu. “Prema uzoru na Brockelmannovu *Geschichte der arabischen Literatur*, on je poduzeo da utvrdi pouzdane biografske podatke tih pisaca i iznese pregled, ne samo obrada i izdanja njihovih djela nego, prije svega, da evidentira rukopise tih djela u rukopisnim zbirkama u svijetu, bez obzira na to da li su izdata ili ne”.¹¹⁶

¹⁰⁹ I. P. Svjetlost, Sarajevo, 1982. godine, str. 7.

¹¹⁰ Isto, str. 250.

¹¹¹ Vidi fusnote od 39 do 42.

¹¹² Vidi fusnote 88 i 93.

¹¹³ Sarajevo, 1967. godine, str. 682 + /10/.

¹¹⁴ Svjetlost, Sarajevo, 1967. godine i Sarajevo – Publishing, Sarajevo, 1996. godine.

¹¹⁵ Vidi fusnotu 58.

¹¹⁶ S. H. Alić, *Hazim Šabanović*, str. 8.

Kao iskusni istraživač koji ima senzibiliteta prema onome što radi, dr. Šabanović duži vremenski period strpljivo je i zalački prikupljao građu o brojnim dotada poznatim i manje poznatim ličnostima i stvaracima na svim poljima ljudske djelatnosti koji su s ovih prostora. "Istraživao je sve što je do tada kod nas i u svijetu bilo napisano o toj literaturi, a zatim je prelazio na sopstvena arhivska istraživanja, koja je vršio u Istanbulu".¹¹⁷ Pišući o njima i njihovu radu, pisao je i jednu veliku dotada nedovoljno napisanu kulturno-obrazovnu historiju bošnjačkog naroda. To je vrijeme kada se po prvi put dotada "neopredijeljeni" počinje oficijelno priznavati kao jedan od jugoslavenskih naroda pod imenom Musliman. Smrt dr. Šabanovića pretekla ga je u namjeri tako da je ovo djelo ostalo nedovršeno onako kako je ovo značajno djelo zamislio uraditi. I kao takva, ova knjiga predstavlja i danas jedinstven izvor za dalja proučavanja naučnog i kulturnog stvaralaštva Bošnjaka iz osmanskog perioda.¹¹⁸ Ta nedovršena pisanja, pa i praznine o određenim ličnostima koje je dr. Hazim samo naveo u namjeri da o njima piše potpunije, u dobroj mjeri dopunili su u svojim člancima i knjigama i Šabanovićeve mlađe kolege, koji su nastavili istraživački rad na ovom polju.¹¹⁹

Imajući u vidu navedeno, možemo konstatirati da je dosada u vidu posebnih izdanja od kojih su neki doživjeli ponovljeno izdanje objavljeno ukupno 11 knjiga. Do ove razlike u odnosu na *Bibliografiju* koju je donijela Bisera Nurudinović dolazi stoga što su poslije njene objave Šabanovićeve bibliografije, ponovo štampani *Bosanski pašaluk* i *Putopis*.

c) Radovi, prilozi i osvrti

Posebnu vrijednost i važnost u Šabanovićevu naučnom opusu imali su brojni historijski radovi, prilozi i osvrti. Prateći tematski i hronološki šta je sve i o čemu pisao, možemo vidjeti da je prve radove iz historijske tematike počeo pisati i objavljivati još u studentskim danima. U prvoj radnoj fazi javlja se člancima i priložima: "Ibrahim-paša Požeški, veliki vezir Sulejmana II Sjajnoga"¹²⁰ i "Ibrahim-paša Novošeherlija, veliki

¹¹⁷ M. Filipović, *U traganju za ljudima*, str. 278.

¹¹⁸ A. C. Аличић, *Др. Хазим Шабановић*, str. 338.

¹¹⁹ Vidi radove i knjige: prof. dr. Lamije Hadžiosmanović, prof. dr. Fehima Nametka, prof. dr. Sulejmana Grozdanića, prof. dr. Amira Ljubovića i dr.

¹²⁰ *Narodni kalendar*, Čiča Grge Grgina iz Grginaca, 1936. godine, pp. 151–154; *Hrvatski dnevnik*, III, 754, 1938. godine, pp. 16; *Hrvatsko kolo*, XXIII/1942, str. 68–82.

vezir Muhameda III”,¹²¹ “Šejh Sadi, veliki pjesnik i filozof perzijski”,¹²² “Glasoviti Hrvati na Visokoj Porti”,¹²³ “Još jedan glasoviti Hrvat na Visokoj porti u Carigradu”. “Ibrahim-paša Požeški veliki vezir Sulejmana II”,¹²⁴ “Organizacija naučnog rada među bosansko-hercegovačkim muslimanima”,¹²⁵ i “Muslimanske političke stranke u Bosni i Hercegovini prije rata. Stanje iza okupacije (1878) do pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju (1899)”.¹²⁶ Već na početku svog naučnog rada Šabanovića je najviše interesirao osmanski period, kao i neposredna historijska dešavanja Bosne i Hercegovine i bošnjačkog naroda u posljednjim decenijama XIX stoljeća.

No, pravi naučni i stručni nastupi nastaju neposredno po diplomiranju i zapošljavanju u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Prvi rad koji objavljuje iz ovog perioda jeste “Gazi Husrev-beg, carski vezir i najveći bosanski dobrotvor. (Povodom 400-godišnjice smrti 1541–1941).”¹²⁷ Iako Gazi Husrev-beg nikada nije bio “carski vezir”, što je dobro znao i Šabanović, vjerovatno u želji da naglasi važnost i ulogu bosanskog sandžakbega, koji je ujedno i najveći dobrotvor (vakif) ne samo Sarajeva nego i drugih mjesta, ili je to možda bio stav redakcije, došlo je do ovakvog naslova.

Sljedeći Šabanovićev rad bio je “Dopisivanje bosanskih vezira sa zapovjednicima u Hrvatskoj”,¹²⁸ te kraći osvrt “Položaj Bosne u Osmanlijskom carstvu”.¹²⁹ Navedeni članci i prilozi bili su uvod u Šabanovićev prvi veliki ozbiljniji rad “Popis kadiluka u Evropskoj Turskoj od Mostarca Abdullaha Hurremovića”.¹³⁰ Izvorno je djelo pisano na osmansko-turskom jeziku 1158/1745. godine. Također, u više nastavaka

¹²¹ *Novi behar*, godište IX, broj 17, Sarajevo, 1. III 1936. godine, str. 225–227.

¹²² *Gajret*, godina XIX, broj 6, Sarajevo, 1938. godine, str. 103–105.

¹²³ *Zbornik hrvatske omladine Herceg-Bosne*, 1938. godine, str. 67–71.

¹²⁴ *Hrvatski dnevnik*, godište III, broj 754, 1938. godine, str. 6.

¹²⁵ *Glasnik IVZ*, godina VIII, broj 12, Sarajevo, 1940. godine, str. 475–482.

¹²⁶ *Savremenik*, godina XXVIII, broj 4, 15. II 1940. godine, str. 127–128.

¹²⁷ *Hrvatski narod*, godina III, broj 250, Sarajevo 22. X 1941. godine, str. 10.

¹²⁸ *Hrvatska sviest*, godina VI, broj 107–108, Sarajevo, 29. XII 1941. godine, str. 10.

¹²⁹ *Osvit*, godina I, broj 40, Sarajevo, 29. XI 1942. godine, str. 3.

¹³⁰ *Glasnik Hrvatskog zemaljskog muzeja*, godina LIV/1941, Sarajevo, 1943. godine, str. 307–357.

izlazi mu veći rad pod naslovom “Ahmed-paša Hercegović”.¹³¹ Posljednji prilog iz historije napisan u drugoj fazi stvaralaštva jeste “Sudstvo u Bosni”.¹³²

Po završetku Drugog svjetskog rata (1945) iz objektivnih okolnosti nastupa relativno velika, skoro osmogodišnja pauza u publiciranju napisanih radova iz historijske tematike. To ne znači da u tom periodu Šabanović nije intezivno radio. Naprotiv. To je vrijeme kada mu iz štampe izlazi šest natuknica o značajnijim ličnostima, objavljuje prijevode dokumenata osmanske provenijencije, piše o arhivskim istraživanjima u Makarskoj, te u više radova ističe značaj Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu i koja “istočna djela” posjeduje.

U posljeratnom periodu prvi članak iz historijske tematike jeste “Управна подјела југословенских земаља под турском владавином до Карловачког мира 1699. год.”,¹³³ “Ко је основао сарајевску Ферхадiju. (Из историје споменика културе)”,¹³⁴ “Да ли је постојао Београдски пашалук?”¹³⁵ Izuzetno vrijednim i korisnim, može se kazati pionirskim radovima “Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463. godine”,¹³⁶ “O organizaciji turske uprave u Srbiji u XV и XVI vijeku”,¹³⁷ “Bosansko krajište 1448–1463”,¹³⁸ “Bosanski sandžakbeg Skender”¹³⁹ i “Je li postojao grad Vrhbosna?”¹⁴⁰ Hazim Šabanović potvrđuje se kao jedan od najboljih znalaca historije evropskog dijela Osmanskog carstva.

¹³¹ *Osvit*, godina II, broj 47, Sarajevo, 24. I 1943. godine, pp. 1–2; 48, Sarajevo, 31. I 1943. godine, str. 2–3; 49, Sarajevo, 7. II 1943. godine, 2–3 i 50, Sarajevo, 14. II 1943. godine, str. 2–3.

¹³² *Osvit*, godina III, broj 96/97, Sarajevo, 2. I 1944. godine, str. 6–7.

¹³³ *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине*, IV/1952, Сарајево, 1952. године, str. 171–204.

¹³⁴ *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине*, IV/1952, Сарајево, 1952. године, str. 171–204.

¹³⁵ *Glasnik VIS-a*, godina IV, broj 1–4, Sarajevo, 1953. godine, str. 32–40.

¹³⁶ *Историјски гласник*, 1–2, Београд, 1954. године, str. 193–207.

¹³⁷ *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине*, година VII/1955, Сарајево, 1955. године, str. 37–51.

¹³⁸ *Историјски гласник*, 3–4, Београд, 1955, str. 59–78.

¹³⁹ *Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине*, IX/1957, Сарајево, 1958. године, str. 177–220.

¹⁴⁰ *Историјски гласник*, I, Београд, 1955. године, стр. 111–127.

Vjerovatno ga je sve to skupa s prijevodima i preporučilo da mu redakcija drugog toma *Historije naroda Jugoslavije II* povjeri pisanje više poglavlja. S radovima “Slavonija”,¹⁴¹ “Jugoslovenski narodi u doba opadanja turskog feudalizma”,¹⁴² “Islamska kultura u jugoslovenskim zemljama do XVIII stoljeća”¹⁴³ i “Bosanski pašaluk u XVIII stoljeću”¹⁴⁴ pokazuje svu širinu interesiranja i znanje koje posjeduje. Ovim pisanjem ukazao je na potrebu za novim naučnim istraživanjima i pisanja o navedenim temama. Neka od ovih napisanih poglavlja bila su u pojedinim pitanjima nepoznanica, u pravom smislu, za širu javnost. Tako je na najbolji način i s raznovrsnim temama krunisao treću fazu svoga stvaralačkog opusa, zajedno sa štampanjem doktorske disertacije.

U posljednjoj, četvrtoj fazi radne djelatnosti, Hazim Šabanović napisao je i objavio sljedeće radove: *Postanak i razvoj Sarajeva*,¹⁴⁵ *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća*,¹⁴⁶ *Lepenica u prvom stoljeću turske vladavine*,¹⁴⁷ “Žepa i njena okolina u prvim decenijama turske vlasti”,¹⁴⁸ *Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću*,¹⁴⁹ “Краљево и његова околина под турском влашћу до краја 16. века”,¹⁵⁰ “Из прошлости Краљева и околине под турском влашћу”,¹⁵¹ “Hasan Kafi Prušćak (Hasan Kafi b. Turhan b. Davud b. Ja’qub az-Zibi al-Aqhisari

¹⁴¹ *Urbanistički problemi*, godina I, Sarajevo, 1958. godine, str. 52–55.

¹⁴² *Historija naroda Jugoslavije, II*, Zagreb, MCNXLIX, poglavlja XIII i XXVI, str. 205–241. i 622–628.

¹⁴³ Isto, poglavlje XV, str. 477–490.

¹⁴⁴ Isto, poglavlje XXIV, str. 602–612.

¹⁴⁵ Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Radovi*, knjiga XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 5, Sarajevo, 1960. godine, str. 71–115.

¹⁴⁶ *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XI/1960, Sarajevo, 1961. godine, str. 173–224.

¹⁴⁷ Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. III, Sarajevo, 1963. godine, str. 193–207.

¹⁴⁸ U koautorstvu s V. Palavestrom, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Etnologija, NS XIX, Sarajevo, 1964. godine, str. 39–44.

¹⁴⁹ Naučno društvo Bosne i Hercegovine, *Radovi*, knjiga XXVI, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 9, Sarajevo, 1965. godine, str. 29–53.

¹⁵⁰ *Наша прошлост*, историјска ревија, 1–2, Краљево, 1967. године, str. 3–9.

¹⁵¹ Isto, *Краљево*, 1968. године, str. 3–16.

al-Bosnawi)",¹⁵² "Урбани развитак Београда од 1521. до 1688. године".¹⁵³ Posljednji napisani radovi posthumno su mu objavljeni u knjizi *Istorija Beograda*.¹⁵⁴ Osim historijskih radova, napisao je i objavio nekoliko odgovora kolegama na kritike i primjedbe o nekim prijevodima osmanskih dokumenata i deftera, te drugih manjih priloga.¹⁵⁵

S ove vremenske distance možemo primijetiti da je u pisanju historijskih članaka najviše pažnje posvećivao urbanim sredinama. Svojim radovima o Sarajevu i Beogradu nesumnjivo je trajno zadužio ova dva grada da mu spominju i obilježe ime. Pisanjem na ovu temu, dr. Šabanović je dao model mlađim generacijama kako i na koji način bi trebalo o tome pisati. U svim radovima pokazao je mlađim generacijama kako se treba baviti istraživačkim radom i interpretirati dokumenta, te kako ih sastaviti u jednu jasnu i preglednu cjelinu.

d) Enciklopedijske natuknice

Tokom svog trodecenijskog naučnog rada Hazim Šabanović napisao je i objavio u više enciklopedija ukupno 57 natuknica. Njihova vrijednost tim je veća što su mnoge od njih pravi članci, a skoro sve bile su po prvi put dostupne široj intelektualnoj javnosti. Prve natuknice objavljuje u *Hrvatskoj enciklopediji*: Abdulhak Hamid,¹⁵⁶ Mehmed Begović,¹⁵⁷ Bosansko-hercegovački glasnik,¹⁵⁸ Bošnjak,¹⁵⁹ Dželaludin Rumi¹⁶⁰ itd., dok su za *Enciklopediju Jugoslavije* i pojedinačno najbrojnije natuknice bile u 1955. godini, ukupno njih šesnaest. Među ostalim bile su: 1. *Ajan*,¹⁶¹ *Ajas-beg (paša)*,¹⁶² 2. *Arapski pisci o Južnim Slavenima*, 3. *Arapski pisci iz*

¹⁵² Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV–XV/1964–1965, Sarajevo, 1969. godine, str. 5–31.

¹⁵³ Годишњак града Београда, XVII, Београд, 1970. године, str. 5–41.

¹⁵⁴ Vidi fusnote u ovom radu od 59 do 67.

¹⁵⁵ Naznačene priloge možete vidjeti u: Bisera Nurudinović, *Bibliografija radova*, pod rednim brojevima 1-3, 7, 9, 10, 14, 15, 18–20, 23, 26–33, 37, 38, 43, 44, 46, 47–49, 59, 60, 62, 63, 66–68, 77, 82, 89, 90, 115 i 161.

¹⁵⁶ *Hrvatska enciklopedija*, I, Zagreb, 1941. godine, str. 8.

¹⁵⁷ Isto, II, str. 336.

¹⁵⁸ Isto, III, Zagreb, 1942. godine, str. 102.

¹⁵⁹ Isto, III, str. 176.

¹⁶⁰ Isto, V, Zagreb, 1945. godine, str. 518.

¹⁶¹ *Enciklopedija Jugoslavije*, 1, Beograd, 1955. godine, str. 23.

¹⁶² Isto, str. 23–24.

naših krajeva, 4. *Arapska književnost kod Južnih Slavena*, 5. *Arabistika kod Južnih Slavena*,¹⁶³ *Ašik-paša Zade*, *Derviš Ahmed*,¹⁶⁴ *Babinger, Franz*,¹⁶⁵ *Bajazid II*,¹⁶⁶ *Bosanski pašaluk (beglerbegluk ili ejalet)*,¹⁶⁷ te mnoge druge. U 1956. godini u *Enciklopediji Jugoslavije 2* objavljeno mu je novih šest natuknica. Među njima su: *Budimski pašaluk*¹⁶⁸ i *Ćuprilići*.¹⁶⁹ Dvije godine kasnije u istoj *Enciklopediji* pod brojem 3 objavio je novih sedam enciklopedijskih natuknica. Tu su: *Dursun-beg*,¹⁷⁰ *Evlija Čelebi*,¹⁷¹ *Ferhad-beg Vuković*,¹⁷² *Ferhad-paša*,¹⁷³ *Firuz-beg*,¹⁷⁴ *Hasan-paša Predojević*¹⁷⁵ i *Hevaji Uskufi Muhamed*.¹⁷⁶

U narednoj 1959. godini javlja se kao saradnik *Vojne enciklopedije* s trima natuknicama: *Danak u krvi*,¹⁷⁷ *Delije*¹⁷⁸ i *Dizdar*.¹⁷⁹ Godinu dana kasnije (1960), novih pet natuknica objavljuje mu se u *Enciklopediji Jugoslavije*, tom 4. Tu su navedeni koncizni podaci o: *Husrev-beg (gazi)*,¹⁸⁰ *Ishakovići*,¹⁸¹ *Jahjapašići*,¹⁸² te piše i o drugim znamenitim ličnostima s prostora Bosne i Hercegovine. Godine 1962. u petom tomu *Enciklopedije*

¹⁶³ Isto, str. 149–152.

¹⁶⁴ Isto, str. 227.

¹⁶⁵ Isto, str. 263–264.

¹⁶⁶ Isto, str. 284–285.

¹⁶⁷ Isto, str. 705–706.

¹⁶⁸ *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, Beograd, 1956. godine, str. 251.

¹⁶⁹ Isto, str. 637–638.

¹⁷⁰ *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, Beograd, 1958. godine, str. 181.

¹⁷¹ Isto, str. 280–281.

¹⁷² Isto, str. 298.

¹⁷³ Isto, str. 298.

¹⁷⁴ Isto, str. 340.

¹⁷⁵ Isto, str. 622.

¹⁷⁶ Isto, str. 680.

¹⁷⁷ *Vojna enciklopedija*, II, Beograd, 1959. godine, str. 390.

¹⁷⁸ Isto, str. 429.

¹⁷⁹ Isto, str. 554.

¹⁸⁰ *Enciklopedija Jugoslavije*, 4, Beograd, 1960. godine, str. 306.

¹⁸¹ Isto, str. 371.

¹⁸² Isto, str. 446.

Jugoslavije objavljuje natuknicu *Junus-paša*.¹⁸³ Do 1968. godine u *Enciklopediji Jugoslavije*, tom 7, objavljuje dvije natuknice: *Raja*¹⁸⁴ i *Selim III*.¹⁸⁵ Posljednje godine života objavljene su mu tri posljednje natuknice. To su: *Hersek-Zade, Ahmed Pasha*,¹⁸⁶ *Sulejman II Kanuni*¹⁸⁷ i *Vrhbosna*.¹⁸⁸

Samo oni koji ne znaju kako se pišu i šta znače ove natuknice neće shvatiti njihovu važnost i mukotrpnost napisanog. Njihova vrijednost bila je tim veća što je po prvi put napušteno mitologizirano pisanje i kazivanje o pojedinim ličnostima i pojmovima, te na naučnoj osnovi napisano historijski. Često su te natuknice za mlađe istraživače bile početak njihova izučavanja i dubljeg proučavanja za istaknute pojedince i događaje. O nekim se ličnostima po prvi put putem ovih natuknica šira javnost upoznala s pojedinim istaknutijim ličnostima osmanskog perioda.

Cio životni put ovog istaknutog naučnika bio je izuzetno zanimljiv i dinamičan. Polahko i temeljito ulazio je u nauku, bez želje za velikim isticanjem. Međutim, s pravom nije dozvoljavao ni potcjenjivanje. Vremenom je kod kolega stekao veliki ugled. Ime mu je postalo poznato i priznato ne samo na prostorima tadašnje jugoslavenske države, nego i šire regije. Podjednako je cijenjen i kao orijentalist u prijevodu više deftera i drugih vrsta osmanskih dokumenata, kao i znamenitog djela Evlije Čelebije, u kojem svojim napomenama i komentarima pokazuje upućenost u ono što prevodi, do pisanja monografija, članaka i enciklopedijskih natuknica koje svaka za sebe i sve skupa imaju dragocjenu naučnu vrijednost u proučavanju osmanskog timarskog (dirlučkog) sistema, administrativno-upravne organizacije u pokrajinama Osman-skog carstva, položaju stanovništva, izučavanju urbanih sredina, te posebno velikih gradova (šehera), kao što su Sarajevo i Beograd, te pisanje o desetinama istaknutijih pojedinaca. "Pronalaženje i povezivanje činjenica u jednu kompaktnu cjelinu, a da ne bude pretrpana

¹⁸³ *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Beograd, 1962. godine, str. 160.

¹⁸⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, 7, Beograd, 1968. godine, str. 32.

¹⁸⁵ Isto, str. 177.

¹⁸⁶ *The Enciklopedia of Islam. New edition. Volume III*, 1971, pp. 340–341. Ista enciklopedijska jedinica objavljena je i u: *Encyclopedie de L'Islam. Nouvelle edition. Tom III* (1971), pp. 351–352.

¹⁸⁷ *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Beograd, 1971. godine, str. 215–216.

¹⁸⁸ Isto, str. 542.

ni razvučena, mogu činiti samo naučnici velikih sposobnosti i znanja. To je Šabanović radio na vanredno vješt način, čineći ove svoje radove štivom lakim za čitanje i običnom čitaocu.”¹⁸⁹ Kako ističe Salih Hadžialić, Šabanović se u svojim istraživanjima najčešće služio filološko-historijskom metodom. Time je uspio osvijetliti brojne probleme, kao i učiniti pristupačnim brojne osmanske izvore.¹⁹⁰ Do toga je dolazio zahvaljujući velikom i nesebičnom radu, držeći se naučnih postulata, i ni u primisima ne mistificirajući ono o čemu piše.

Koliko god je Šabanoviću rad u Orijentalnom institutu bio višestruko koristan, toliko je i ova naučna institucija dobila s njegovim radom i ugledom. U svojstvu saradnika, s prijevodima i radovima, kao i urednik, te drugih publikacija poznatih kao *Posebna izdanja*, doprinio je da Orijentalni institut kao naučna institucija i u tome bude cijenjena, a njena izdanja s najvećim uvažavanjem primljena ne samo među orijentalistima i osmanistima, nego i kod svih drugih koji su se interesirali za osmanski period. Drugim riječima, nesumnjiv je njegov doprinos u naučnom razvoju Orijentalnog instituta, “kako u pogledu organizacije naučnog rada, tako i u pogledu uzdizanja mlađeg kadra”.¹⁹¹

Koliki je značaj za osmanistiku imao i ima Hazim Šabanović i njegov naučni opus, govore i činjenice da skoro sve što je prevodio i pisao, publiciralo se u najboljim i najprestižnijim časopisima i izdavačkim kućama. I sada, njegove mlađe kolege koriste se radovima i prijevodima dr. Hazima Šabanovića. To je najveće priznanje i potvrda ko je bio i kakvo je mjesto u nauci imao i ima dr. Hazim Šabanović ■

¹⁸⁹ A. C. Аличић, *Др. Хазим Шабановић*, str. 338.

¹⁹⁰ S. H. Alić, *Hazim Šabanović*, str. 9.

¹⁹¹ A. C. Аличић, *Др. Хазим Шабановић*, str. 139.

About Dr Hazim Šabanović and his contribution to the study of the Ottoman period in Bosnia and Herzegovina

Enes Pelidija

Summary

One of the most prominent Ottoman scholars in the 20th century, not only in Bosnia and Herzegovina, but also in the region, is Dr Hazim Šabanović. His early publications brought him the status of a distinguished scholar and this opinion has persisted until this day. This is confirmed by translations of Ottoman *defters* and other primary sources, as well as numerous studies and papers translated or written by this versatile scholar. His status in the circles of Ottoman studies is illustrated by the fact that his translations of *defters* and his other original writings were printed by leading publishers, and his numerous translations of Ottoman documents and his scientific papers were published by the most respected periodicals. This essay presents various facts that illustrate Dr Šabanović's scientific oeuvre.